

УДК 378:376.091.12:36-051:[616.896-053.2/.5

Новгородський Р. Г.

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

У даній статті автор розкриває особливості професійної підготовки соціального працівника до роботи з різними категоріями клієнтів. Розкрито зміст навчальної дисципліни за вибором університету «Основи дефектології» для освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» за напрямом підготовки «Соціальна робота». Робоча програма з навчальної дисципліни включає різні форми підготовки студентів до роботи з дітьми з особливими потребам: практичні заняття, тренінги, індивідуальні форми роботи, самостійна та позааудиторна робота студента.

Ключові слова: дефектологія, аномалія, дизонтогенез, розлади аутистичного спектра.

Постановка проблеми. В останні роки проблема професійної підготовки фахівців соціальної сфери зумовлена необхідністю розв'язання низки соціальних проблем, а також суттєвими змінами в суспільній свідомості й визнанні професійної соціальної роботи як необхідного чинника реалізації соціальної політики в Україні. Розширення напрямів і сфер соціальної роботи об'єктивно зумовлює необхідність підготовки фахівців до виконання професійних функцій на різних рівнях її реалізації із різними категоріями клієнтів.

Проблему професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у вітчизняній системі освіти розглядали сучасні науковці О. Безпалько, В. Бех, А. Горілий, А. Капська, О. Карпенко, М. Лукашевич, І. Мельничук, В. Поліщук, Т. Семигіна, Л. Тюття та ін.

Сучасні вимоги до професійної підготовки майбутніх соціальних працівників передбачають реалізацію наукового підходу, спрямованого на її оптимізацію у напрямі формування готовності студентів до соціальної роботи з позицій її результативності з різними категоріями населення.

Зокрема, в останні роки велику увагу викликає проблема розладів аутистичного спектра у дітей та підлітків. В Україні до останнього часу практично не були присвячені спеціальні дослідження означеній проблемі. Переважно українські науковці керувались зарубіжними напрацюваннями з даної проблеми. І тільки в 2000-х роках з'являються публікації, дисертації та монографії В. Тарасун, Г. Хворової, Д. Шульженко, Т. Скрипник, А. Душки, які з різних боків розглядають питання корекційної педагогіки та психології аутизму. Проте на сьогодні залишається мало досліджуваною проблемою підготовка фахівців соціальної сфери, які можуть працювати з дітьми з розладами спектра аутизму та їх родинам. Нині спостерігається розвиток в Україні такої допомоги у вигляді центрів, створених недержавними організаціями, які так чи інакше потребують фахівців для такої роботи.

Саме тому нами було обрано за **мету статті** теоретичний аналіз проблеми практичної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з дітьми з розладами аутистичного спектра. Для реалізації поставленої мети ми виокремили наступне **завдання**: визначити зміст та особливості підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з дітьми з розладами аутистичного спектра при вивченні навчальної дисципліни за вибором університету «Основи дефектології» для освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» за напрямом підготовки «Соціальна робота».

Так, Т. Скрипник аналізуючи нові версії міжнародних класифікаторів хвороб (DSM-V та МКХ-11) зазначає, що вона буде передбачати відмову від таких діагнозів, як: дитячий аутизм, атипичний аутизм і синдром Аспергера, залишивши тільки один – розлади аутистичного спектра, при цьому наголошуючи на двох (а не трьох, як у DSM-IV та МКХ-10) групах діагностичних критеріїв:

- 1) якісні розлади соціальної взаємодії та комунікації;
- 2) обмежувальні, повторювані і стереотипна поведінка, інтереси й активність [3, с. 7].

Так, Л. Прядко розглядає розлади аутистичного спектра як складне первазивне порушення розвитку, основними ознаками якого є якісні порушення соціальної взаємодії, вербальної та невербальної комунікації, а також обмежені, що повторюються і стереотипні форми поведінки, інтереси й види діяльності. Ці розлади проявляються, як правило, з дитячого віку, але не пізніше п'яти років життя. З віком симптоми аутизму змінюються, але в основних рисах зберігаються [4, с. 6].

Потрібно зазначити, що сучасні дослідники проблем навчання, виховання та розвитку дітей з розладами аутистичного спектра зазначають, що в Україні є низка малодосліджених проблем, пов'язаних з такими порушеннями. Також слід додати, що і в Україні відсутня достовірна статистична інформація щодо дітей з аутизмом.

Серед малодосліджених проблем можна назвати, по-перше, відсутність нормативно-правового забезпечення, яке уможливило б захист прав та інтересів осіб з аутизмом; по-друге, питання діагностики та раннього виявлення дітей з розладами аутистичного спектра і їх залучення до ефективних корекційно-розвивальних та освітніх програм; по-третє, допомога, підтримка та супровід родин, які займаються вихованням та розвитком дітей з розладами аутистичного спектра [3, с.8].

Хотілося б відмітити, що в Україні становленню системи допомоги особам з розладами аутистичного спектра перешкоджає також відсутність продуктивної взаємодії лікарів та фахівців з психолого-педагогічної корекції. Залучення фахівців психолого-педагогічної сфери до стандартів лікування здається нам не дуже вдалою ідеєю, оскільки неможливо вести таку роботу систематично та ефективно у форматі психіатричного стаціонару. Слід організувати роботу на засадах міждисциплінарності та родинно-центрованого підходу.

Не менш значуща проблема в Україні – це відсутність належної кількості кадрів для психолого-педагогічної роботи з дітьми з розладами аутистичного спектра. Співвідношення лікарів-психіатрів та фахівців з психолого-педагогічної корекції становить 4-5:1, у той час як, наприклад, у Голландії на одного дитячого психіатра припадає 30 педагогів та психологів.

Зважаючи на те, що на сьогодні мета інклюзивного навчання дітей з розладами аутистичного спектра – це набуття такими дітьми самостійності, адаптивності, професійної визначеності, зазначений нами інклюзивний процес має закінчуватися їх спеціалізацією та професіоналізацією. При цьому психолого-педагогічний супровід повинен бути грамотно побудований, спиратися на індивідуальну навчальну програму і має розповсюджуватися і на цей етап розвитку та навчання дітей. Таким чином, робота навколо індивідуальної навчальної програми має охоплювати роботу вчителів, батьків, шкільних адміністраторів, корекційних педагогів, соціальних працівників щодо їх ефективної співпраці і задля покращення результатів навчання і виховання дітей з розладами аутистичного спектра.

Робота з дітьми з розладами аутистичного спектра передбачає як розробку, так і саме впровадження ефективної індивідуальної навчальної програми, що включає активність багатьох людей, послідовні цілеспрямовані кроки і спільне прийняття рішень. Такий результат можливий тільки за умови дійсно командної роботи, а саме: узгоджених дій і підтримки фахівців та батьків один одного у непростому завданні налагодження продуктивного навчання та розвитку дитини з аутизмом у такому потрібному для неї інклюзивному середовищі. Тому до командної роботи мають бути готові й майбутні фахівці соціальної сфери.

Проте аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку у професійній діяльності показав, що вона й досі залишається малодослідженою, зокрема недостатньо розкриті особливості підготовки соціальних працівників до роботи з дітьми з розладами аутистичного спектра.

Слід зазначити, що особливу роль у професійній підготовці соціального працівника щодо попереджувально-профілактичної, корекційно-реабілітаційної, терапевтичної роботи з дітьми та підлітками з психофізичними порушеннями у розвитку займає навчальна дисципліна за вибором університету «Основи дефектології» для освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» за напрямом підготовки «Соціальна робота». Доцільність упровадження у навчальний процес даної навчальної дисципліни зумовлюється тим, що знання її основних положень є необхідною та важливою складовою професійної компетентності майбутнього соціального працівника.

Наказом МОН України за № 691 від 02.12.2005 р. «Про створення умов щодо забезпечення права на освіту осіб з інвалідністю» [4] передбачено включення у навчальні плани навчальну дисципліну «Основи дефектології» зміст якої передбачає ознайомлення майбутніх соціальних працівників з дефектологією як наукою; дітьми із порушеннями психофізичного розвитку як суб'єктом корекційної освіти; загальною характеристикою сучасної системи освітньо-корекційних послуг; зі змістом і процедурою відбору дітей у спеціальні заклади, прийомами психолого-педагогічної допомоги дітям, які потребують корекції психофізичного розвитку.

У навчальній програмі розкрито питання навчання, виховання та освіти дітей з різними порушеннями у психофізичному розвитку, психолого-педагогічної допомоги дітям з вадами емоційно-вольової сфери тощо.

Метою викладання навчальної дисципліни є сформувати у студентів уявлення про загальні поняття щодо закономірностей аномального розвитку порівняно з нормальним онтогенезом, а також вивчити особливості структури дефекту у різних груп дітей з особливими потребами. Дана програма підготовлена згідно з державними вимогами до рівня знань із корекційної педагогіки, спеціальної психології, які висуваються до спеціалістів в області дефектології.

Дана навчальна дисципліна охоплює не тільки ряд самостійних галузей, які відповідають основним напрямкам дефектології, а саме: олігофренопедагогіка, сурдо-, тифло- і логопедагогіка, ортопедагогіка, а також теоретичні знання з психології про дітей із затримкою психічного розвитку, з емоційно-вольовими порушеннями, а також психології дітей зі складною структурою дефекту.

Так, основні завдання вивчення навчальної дисципліни «Основи дефектології» умовно ми об'єднуємо у такі групи.

I. Методичні

1. Підготувати студентів з теоретичних питань щодо основних понять про норму та аномалію психічного розвитку.

2. Озброїти теоретичними знаннями щодо основних параметрів та типів дизонтогенезу; порушень окремих психічних процесів; основних груп дітей з особливими потребами; особливостей та закономірностей фізичного і психічного розвитку різних категорій аномальних осіб; структури дефекту при різних аномаліях і потенційних можливостей розвитку осіб з фізичними та психологічними дефектами.

II. Пізнавальні

1. Познайомити студентів з принципами створення та розвитку системи інклюзивної освіти та спеціальних закладів для виховання та навчання аномальних дітей.

2. Ознайомити студентів із провідними напрямками корекційної педагогіки, психолого-педагогічними особливостями різних категорій аномальних дітей, методами та прийомами організації корекційно-розвивального навчання та виховання в умовах інклюзивного навчання та закладах спеціальної освіти.

III. Практичні

1. Навчити студентів використовувати теоретичні знання на практиці, диференціювати різні форми порушень психофізичного розвитку.

2. Вміти знаходити порушення окремих психічних процесів; основні групи дітей з особливими потребами.

3. Вміти аналізувати існуючу нормативну базу щодо певної групи клієнтів з особливими потребами.

4. Навчити знаходити ефективні шляхи та засоби профілактики аномалій розвитку, попередження дитячої дефективності; вивчення особливостей та шляхів поліпшення життя та діяльності аномальних людей у соціальному оточенні.

IV. Виховні

1. Виховувати у студентів працьовитість, відповідальність до виконання завдань курсу, дисциплінованість, самостійність.

2. Розуміти мету, завдання, принципи соціальної роботи в конкретному випадку з дітьми з особливими потребами.

Програма навчальної дисципліни «Основи дефектології» змістовно розкривається через тематику лекційних та практичних форм роботи зі студентами.

Запропонована програма розрахована на 2 кредити, що складають 72 години з яких 16 годин лекційних занять, 14 годин – практичних, 10 годин – індивідуальної роботи, 32 години самостійної роботи. Тобто підготовка соціальних працівників в межах даного курсу, як бачимо, включає різні форми роботи – лекційні, семінарські, практичні заняття, самостійну та індивідуальну роботу.

Дана навчальна дисципліна реалізовується в органічному зв'язку з різними видами навчання. Під час лекції розкривається предметно-понятійний зміст навчального курсу, з використанням фактичних даних аналізуються проблеми, вказуються можливі шляхи їх вирішення. На практичних відбувається конкретизація проблем, які вивчаються, на основі самостійної підготовки уточнюються уявлення студентів, формуються позиції, особисті орієнтації, студенти намагаються практично оволодіти різноманітними прийомами та методиками роботи з різними дітьми з особливими потребами.

Так, тематика лекційних та практичних занять охоплює такі змістовні модулі:

I. Теоретико-методичні засади дефектології та поняття «аномальна дитина. У даному модулі студентам розкривається історія та становлення дефектології: предмет, завдання та міжпредметні зв'язки. Дана тема охоплює розгляд такого поняття, як «середньостатистичні норми розвитку» та «ідеальні норми розвитку» та як їх практично використовують працівники різних сфер (освіти, соціальної сфери).

Студентам розкривається зміст основного поняття даної навчальної дисципліни – поняття про аномальний розвиток. Подається характеристика основних груп дітей з особливими потребами (основні параметри дизонтогенезу; види дизонтогенезу). Окремим питанням розглядаються фактори розвитку та фактори відхиленого розвитку (класифікація біологічних і соціальних факторів відхиленого розвитку).

На нашу думку, неможливо залишити поза увагою й таке питання, як загальні і специфічні закономірності аномального розвитку, дефект і компенсація.

II. Діти з порушенням основних аналізаторів в контексті основних задач дефектології. Дана тема розкриває студентам зміст основних понять: слуховий аналізатор, його структура; що таке «порушення слуху»: класифікація, фактори та причини виникнення дітей з порушенням слуху. Тема охоплює психолого-педагогічну характеристику дітей з порушенням зору: ступені ушкодження слуху (глухі, пізнооглухі, слабочуючі) та характеристики груп факторів причин виникнення дефектів слуху.

Також важливим елементом цього модуля є розгляд для студентів особливостей початкової та трудової діяльності дітей з порушенням основних аналізаторів.

III. Загальна характеристика дітей з порушенням мови та інтелекту. У даному модулі розкриваються поняття мовленнєвого порушення, причини мовленнєвих порушень; загальні уявлення про порушення усного; порушення комунікативної сторони мовлення (фонетико-фонематичні порушення; загальний недорозвиток мовлення, заїкування). Також модуль включає огляд загальної характеристики дітей з порушенням інтелекту: ступені олігофренії та їх психолого-педагогічна характеристика.

IV. Загальна характеристика дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, реактивними станами та психопатичними формами поведінки. Модуль охоплює тематично наступні питання: церебральний параліч (ДЦП): етіологічні фактори виникнення ДЦП; класифікація ДЦП. Студентам подається характеристика особливостей особистісної та трудової реабілітації, можливості соціально-творчого направлення реабілітації дітей з ДЦП.

Даний модуль охоплює розгляд поняття психопатоподібні порушення поведінки (астенічні психопати, психастенічні, параноїчні, органічні, шизоїдні, акцентуації та ін.).

Особливу увагу студентів у межах даного модуля звертаємо на тему «Розлади аутистичного спектра». Дана тема охоплює характеристику етіології та патогенезу розладів спектра аутизму; характеристику психолого-педагогічних теорій корекції розвитку дитини з розладами спектра аутизму; комплексну психолого-педагогічну корекцію розвитку дитини з розладом спектра аутизму; оптимізацію взаємодії батьків з дітьми з аутизмом як необхідну умову психолого-педагогічної допомоги.

Так, у процесі вивчення даної теми студенти оволодівають навичками розробки індивідуальних навчальних та розвивальних програм для дітей з розладами аутистичного спектра та їх сімей. Наприклад, вони навчаються враховувати певні характеристики для таких програм: час настання інвалідності; характер реакції на інвалідність (емоційна, когнітивна, поведінкова); важкість порушень (діапазон обмежень, спричинених захворюванням або дефектом); рівень інтелектуального, емоційного та соціального розвитку; дотримання логічної послідовності занять з даною категорією дітей, соціалізаційні можливості сім'ї тощо.

Студенти отримують відповідну сукупність знань, умінь та навичок, щоб організувати для дітей з розладами аутистичного спектра соціальну ситуацію, багату спілкуванням і різноманітними формами взаємодії, справжнє розвивальне середовище (на відміну від індивідуальних форм навчання, що підтримують аутичність дитини).

Особлива увага приділяється навчанню студентів процесу обстеження сімейного контексту життя дитини з розладами аутистичного спектра, що є дуже важливим. Так, у процесі аналізу підібраних практичних ситуацій студенти намагаються здійснити обстеження, у якій сім'ї виховується дитина, як сприймаються батьками порушення розвитку дитини, як впливають особливі потреби дитини на динаміку сімейної системи та ін. Це відбувається шляхом створення комплексу відповідних запитань або умовного плану безпосереднього спостереження за взаємодією членів сім'ї між собою.

Також студенти навчаються добирати доречні форми роботи з сім'ями, що виховують дітей з розладами аутистичного спектра, які б сприяли інтеграції дитини в суспільство, побудові партнерських стосунків з батьками, встановленню довіри тощо [3].

Необхідною складовою навчальної програми «Основи дефектології» є підготовка студентів до самостійної роботи. Так, окремо для самостійної роботи студентів виносяться тематичні питання, які за браком аудиторного часу не були розкриті лектором. Зокрема, вона передбачає реферування додаткових джерел, підбір банку методик для діагностування різних відхилень у дітей, складання покажчика навчально-виховних закладів для аномальних дітей (на вибір: країни, регіону тощо), ведення понятійного словника, ведення бібліографічного покажчика.

Також необхідною складовою є індивідуальна робота студентів, яка охоплює і підготовку тематичних рефератів, підготовку презентацій, розробку корекційного заняття, розробку виховного заходу для дітей з порушеннями у розвитку, розробку плану соціально-педагогічної діяльності соціального працівника з аномальними дітьми, пошук відеоматеріалу зі ЗМІ чи Інтернет ресурсів щодо створення бази практичних завдань.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, на сьогодні соціальний працівник повинен демонструвати вміння бути мобільним, будувати певні сценарії професійних ситуацій, креативним та толерантним до власних клієнтів. Включення навчальної дисципліни «Основи дефектології» у підготовку освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» за напрямом підготовки «Соціальна робота» є необхідною умовою для професійної діяльності фахівців соціальної сфери з дітьми з особливими потребами.

Саме в межах даної дисципліни соціальний працівник отримує необхідні знання щодо основних підходів і особливостей навчання, виховання та методик роботи з кожною дитиною з розладами аутистичного спектра, вміння здійснювати оцінку тяжкості розладу, встановлення сильних особливостей та специфічних потреб дитини.

Отже, у процесі вивчення та оволодіння знаннями, уміннями та навичками майбутніми соціальними працівникам дана навчальна дисципліна дасть змогу:

- 1) систематизувати знання про мотивовану діяльність у процесі корекційної, терапевтичної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами;
- 2) усвідомити значення цієї роботи серед дітей з особливими освітніми потребами;
- 3) розвивати комунікативні уміння партнерського спілкування з дітьми з особливими освітніми потребами;
- 4) набути стійкий інтерес до самовдосконалення та оволодіння новими знаннями про особливості роботи соціального працівника з дітьми з особливими освітніми потребами;
- 5) налагодити систему послідовного введення дитини з особливими потребами в освітній простір, який відповідає їх можливостям і потребам, максимально розширити охоплення дітей з особливими потребами.

Сформовані в майбутнього соціального працівника знання, уміння та навички роботи з дітьми з особливими потребами в рамках запропонованого навчального курсу є невід'ємною складовою його загально фахової професійної підготовки у ВНЗ.

Дана наукова стаття не вичерпує всієї поставленої проблеми і потребує подальшого напрацювання у соціальній сфері щодо навчання та виховання дітей з особливими потребами, зокрема врахування вікових особливостей, врахування гендерного аспекту тощо в умовах різних соціальних інституцій навчання та виховання.

Використані джерела

1. Дефектологічний словник : навчальний посібник / [за редакцією В. І. Бондаря, В. М. Синьова]. – К. : «МП Леся», 2011. – 528 с.
2. Навчання та виховання дітей розладами аутичного спектра : методичний посібник / [укл. : Л. О. Прядко]. – Суми : НВВ СОІППО. – 2016. – 60 с.
3. Скрипник Т. Концепція навчання та розвитку дітей із розладами аутичного спектра / Т. Скрипник // Дефектологія. Особлива дитина : навчання і виховання». – № 2. – 2013. – С. 7-11.
4. Наказ МОН від 31.12.2015 № 1436 «Про затвердження Плану заходів щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому просторі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4897>

Novhorodskyi R. H.

THE VOCATIONAL TRAINING OF SOCIAL WORKERS FOR THE WORKING WITH CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM CONDITIONS

In this article the author reveals the features of vocational training of a social worker with children with special needs through the prism of the academic subject of university choice «The fundamentals of defectology» for the educational level of bachelor in direction of training «Social work».

The author analyzes the content of the academic subject. It includes different forms of the vocational training of students for working with children with special needs, such as practical classes, trainings, individual forms of work, self and individual students studying.

In particular the author gives the analysis of the content modules of thematic plan, reveals them through the prism of the basic definitions, categories which is being studying. So four main content modules are aimed at exploring the theoretical and methodological basics of the defectology and its main definition – «abnormal child». It is included in the program the main categories of children that are the objectives of the defectology studying, such as children with disturbances of main analyzers, children with disturbances of speech, children with disturbances of skeleton-muscular system, reactive shapes and psychopathic forms of behavior.

The analysis of the main form of the work with student during the studying this academic subject is briefly given, in particular the thematic range of the lectures and practical classes, the content of self and individual working with students.

Key words: *defectology, anomaly, dysontogenesis, autism spectrum conditions.*

Стаття надійшла до редакції 07.12.2017 р.